

Bibliografiyanın Tərtibatında Transliterasiyanın Rolu

Səbinə Məmmədzadə

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
sabina_ict_az@mail.ru

Xülasə – Məqalədə elmi jurnallarda nəşr edilən məqalələrin ədəbiyyat siyahısının tərtibatında transliterasiyanın rolu şərh edilmişdir. Müxtəlif nəşriyyatlarda qəbul olunmuş bibliografik tərtibat qaydaları göstərilmişdir.

Açar sözlər - bibliografiya, transliterasiya, elmi bazalar, elmi jurnallar.

I. GİRİŞ

Tədqiqatçı və təşkilatın (ali məktəb, elmi-tədqiqat institutu və s.) statusu, nüfuzu və səviyyəsinin təyin edilməsində elmi jurnalların məlumat bazaları çox böyük rola malikdir. Bu bazalarda nəşr və tədqiqatçılara edilən istinadlar haqqında məlumatlar göstərilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan elmi jurnalları Ali Attestasiya Komissiyasının siyahısına daxil olmaqla yanaşı, həm də xarici elmi bazalara daxil olmağı bir məqsəd kimi öz qarşısına qoymuşlar. Bununla əlaqədar olaraq bir sıra suallar meydana çıxır. Beynəlxalq səviyyəli elmi jurnal necə olmalıdır? Azərbaycan və xarici oxucuları və müəllifləri jurnala necə cəlb etmək olar? Məqalələrin yüksək keyfiyyətini necə təmin etmək olar? Ədəbiyyat siyahısının transliterasiyası ilə əlaqədar olaraq redaksiya işi necə təşkil edilməlidir?

Bu kimi məsələlərin kompleks həlli Web of Science və Scopus kimi beynəlxalq elmi bazalara daxil olmağa imkan verə bilər.

II. ELMİ JURNALLARIN EKSPERTİZA MEYARLARI VƏ NƏŞRLƏRİN KEYFİYYƏTİNİN ARTIRILMASI

Elmi bazalarda elmi jurnalların ekspertiza meyarları ən aktual məsələ hesab edilir. Ən əhəmiyyətli meyarlara aşağıdakılar daxildir:

- jurnalın siyasəti;
- jurnalın məzmunu;
- müəllif və jurnalın elmi töhfəsi;
- məqalələrin strukturlaşdırılmış aydın xülasələrinin olması;
- məqalələrin oxunaqlı olması;
- jurnala istinadların olması;
- jurnalın redaksiya heyətinin üzvlərinə istinadların olması;
- jurnalın nüfuzu;
- jurnalın müntəzəm nəşr edilməsi;
- jurnalın ingilis və rus dillərində saytının olması;
- redaksiya etikasına riayət etmə və s.

Nəşrlərin keyfiyyətinin artırılması üçün jurnala daxil edilmiş bütün məqalələr plagiatlığa görə redaksiya heyəti tərəfindən yoxlanılır və müzakirə edilir. Təəssüf ki, bütün

məqalələr kifayət qədər elmi yeniliyə malik olmur və ya müəllifin elmi töhfəsi anlaşıqlı ifadə edilmir. Materialların təqribən yarımından çoxu geri qaytarılır və ya əlavələrin edilməsi tövsiyə olunur. Adətən gənc müəlliflər təcrübəsiz olur, elmi rəhbərlər isə həmin tələbləri düzgün aydınlaşdırmır və ya özləri artıq köhnəlmiş nümunələrdən istifadə edirlər. Elmi rəhbərlərin yerinə redaksiyanın əməkdaşları yeni müəlliflərə məqalə yazmağı öyrədirlər, lakin bu, problemin həlli demək deyil. Bəzi müəlliflər məqaləni redaksiyaya göndərməzdən əvvəl hətta jurnalın tələblərini belə araşdırmırlar. Bəzən redaktorlar hətta xülasənin xarici tələblərə cavab vermədiyinə, mənbələrin göstərilmədiyinə və s. səbəblərə görə məqalələri müəlliflərə geri göndərməyə məcbur olurlar.

Əksər hallarda alimlər (xüsusilə gənc tədqiqatçılar) məqalədə qeyd olunan mənbələrə istinadların əhəmiyyətini kifayət qədər ciddi qiymətləndirmirlər, baxmayaraq ki, müasir dövrdə istinad indeksləri məqaləyə olunan istinadın sayı ilə təyin edilir. Lakin, müəlliflər mənbələrə olan istinadları düzgün tərtib etdikdə bu, onun “nüfuzunu” qaldırmaqla yanaşı, həm də başqa tədqiqatçıların işini obyektiv qiymətləndirməyə yardım edə və jurnalların inkişafına və onların impakt-faktorunun artmasına imkan yarada bilər.

Jurnalın nüfuzu isə artıq məşhur və gənc alimlərin – məqalə müəlliflərinin jurnala olan müsbət (və ya mənfi) fikirləri ilə təyin edilir. Bunun əsas göstəricisi redaksiya heyətində əməyin yüksək təşkili sayəsində tədqiqatçılarla düzgün qurulmuş əməkdaşlıq hesab olunur.

Qəbul olunan məqalələrin coğrafiyası nəşrlərin impakt-faktoruna böyük təsir göstərir. Beləliklə, jurnalın beynəlxalq səviyyəyə yüksəldilməsi üçün mümkün qədər çox xarici məqalələrin dərc edilməsi vacibdir.

Müəlliflərlə əməkdaşlıq edərkən yaranan bu kimi problemlərin həllində jurnalın öz veb-saytının olması böyük təsirə malikdir. Redaktorlar nəzərə almalıdırlar ki, jurnalların ekspertizası zamanı saytın ingilisdilli versiyasının olması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Saytın istifadəçiləri üçün isə saytda hər növ mümkün ipuçlarının, istinadların, tərtibat nümunələrinin həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində olması çox əhəmiyyətlidir.

III. BİBLİOQRAFİYANIN TƏRTİBAT QAYDALARI

Redaksiya etikasına isə müəlliflərin məktublarının operativ şəkildə cavablandırılması, edilən düzəlişlərin məqalə müəllifləri ilə məsləhətləşdirilməsi, müəllif hüquqlarının qorunması, redaksiyanın özü tərəfindən tələblərə cavab verilməsi, məqalələrin “.pdf” formatında müəlliflərə göndərilməsinə məsuliyyətli yanaşma və s. aid etmək olar. Redaksiya etikasına, həmçinin jurnalın müntəzəm olaraq nəşr edilməsi daxildir. Müəlliflər isə, öz növbəsində, jurnalın tələblərinə riayət etməyə görə məsuliyyət daşıyırlar.

Bu meyarlarla yanaşı, ədəbiyyat siyahısının tərcüməsi və transliterasiyası ilə əlaqədar yaranan çətinliklərə nəzər salmaq:

- Ədəbiyyat siyahısının latın əlifbasında tərtibatı üzrə vahid tələb mövcud deyil. Tərtibat variantları müxtəlif olduğuna görə adətən Scopus kimi nüfuzlu elmi bazaların tələblərinə ən çox uyğun gələn sadə və asan variantla üstünlük verilir.
- Latın qrafikasında və Azərbaycan əlifbasında kitab, məcmuə, məqalə, konfrans materialları və digər nəşrlər haqqında məlumatlar fərqlənilir.
- Təşkilatın və ya müəllifin elmi fəaliyyəti qiymətləndirilərkən məqalə, məcmuə, konfrans materialları və digər nəşrlərin adlarının düzgün tərcüməsi böyük əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat siyahısının düzgün tərtibatı üzrə bir neçə araşdırmaya müraciət edək. *Scopus* elmi bazasında *Nəşrlərin Seçimi və Ekspert Şurasının (Content Selection and Advisory Board – CSAB)* üzvü O.V Kirillovanın “Scopus EB-na jurnalların daxil edilməsi sistemi haqqında: əsas tələblər və daxiletmə ardıcılığı” və “*Scopus xarici analitik məlumat bazasına Rusiya jurnallarının hazırlığı. Təvsiyələr və şərhlər*” [1, 2] adlı məqalələrinə nəzər salmaq. Məqalələrdə qeyd olunur ki, redaksiya məqalələri xarici elmi bazaların tələblərinə uyğun olaraq tərtib etmədiyi təqdirdə həmin məqalələrin jurnala daxil olma şansı azalır.

O.V. Kirillova jurnallara daxil olan rusdilli məqalələrin, məcmuə, konfrans materiallarının bibliografik istinad siyahısının üç strukturlaşma variantını təklif edir:

1. Müəlliflərin adları (transliterasiya olunmuş), məqalənin başlığının ingilis dilinə tərcüməsi, kvadrat mötərizələrdə məqalənin başlığının transliterasiya edilmiş variantı, mənbənin adı (transliterasiya olunmuş), ingilis dilində və ya yalnız rəqəmlərlə nəşr haqqında məlumat.
2. Müəlliflərin adları (transliterasiya olunmuş), məqalənin başlığının ingilis dilinə tərcüməsi, məqalənin başlığının transliterasiya edilmiş variantı, mənbənin adının transliterasiya edilmiş variantı, nəşr haqqında məlumat, mötərizədə məqalənin dilinin göstərilməsi.
3. Müəlliflərin adları (transliterasiya olunmuş), məqalənin başlığının transliterasiya edilmiş variantı, nəşr haqqında məlumat, mötərizədə məqalənin dilinin göstərilməsi [2].

İlk baxışdan üçüncü variant daha məqsəduyğun görünərsə də bu variant artıq Scopus-un tələblərinə uyğun deyil. Bibliografiya siyahısının tərtib edilməsi üçün təklif edilən proqramların istifadəsi bir çox halda pullu və ya əlverişsiz olur. Məsələn, *MLA (Modern Language Association – Müasir Dil Assosiasiyası) 6th Edition – Single Spaced Reference List (Vahid Ədəbiyyat Siyahısı)* proqramının 6-cı versiyasında bütöv mətni proqrama yerləşdirmək mümkün deyil [3]. Tərtibat üçün mətnin bütün sözləri bir-bir ayrı-ayrı bölmələrə yerləşdirilməlidir, daha sonra proqram artıq özü mətni müəyyən şəkildə strukturlaşdırır: nöqtələr, tire və sleslər silinir, jurnalın adı kursivlə yazılır və s. Bu variant isə daha zəhmətli görünür. Qeyd etmək lazımdır ki, *Scopus*-un özündə bu tərtibatın səkkiz variantı mövcuddur [4].

Bəzi Azərbaycan jurnallarının saytlarının təhlili göstərir ki, hər bir jurnal istinadları özünə uyğun şəkildə tərtib etməyə meyillidir: bəziləri tələblərə cavab verməyə çalışır, bəziləri isə Azərbaycan dilində qəbul edilən bibliografiya tərtibatı qaydalarını saxlayaraq istinadları sadəcə olaraq mexaniki şəkildə latın əlifbasına keçirir, bu halda xaricdə istifadə edilməyən işarələr saxlanılır (“/”, “/”, “-”), bəzi jurnallarda isə hər iki üsul birləşdirilir. Lakin, məqalə müəllifləri və jurnalın redaksiya heyəti nəzərə almalıdır ki, xarici elmi bazalarda Azərbaycanın dövlət standartlarının bu kimi işarələri və simvolları tanınmır.

Bu tərtibatı aşağıdakı sxemdəki kimi təşkil edək:

Addım 1. Məqalə haqqında məlumatın transliterasiya edilməsi:

Əliquliyev R. M., İmamverdiyev Y. N. E-dövlət informasiya təhlükəsizliyi: Aktual tədqiqat istiqamətləri // *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*, 2010, №1, s. 3-13.

Aliguliyev R.M., İmamverdiyev Y.N., E-dövlət informasiya təhlükəsizliyi: Aktual tədqiqat istiqamətləri // *İnformasiya jamiyyəti problemləri*, 2010, №1, s. 3-13.

Addım 2. “/”, “/”, “-” kimi işarələrin silinməsi:

Aliguliyev R.M., İmamverdiyev Y.N., E-dövlət informasiya təhlükəsizliyi: Aktual tədqiqat istiqamətləri, *İnformasiya jamiyyəti problemləri*, 2010, №1, s. 3-13.

Addım 3. Məqalənin başlığının transliterasiyasından sonra mötərizədə ingilis dilində tərcüməsi və jurnalın adının kursivlə verilməsi:

Aliguliyev R.M., İmamverdiyev Y.N., E-dövlət informasiya təhlükəsizliyi: Aktual tədqiqat istiqamətləri (E-government information security: Actual research directions), *İnformasiya jamiyyəti problemləri*, 2010, №1, s. 3-13.

Addım 4. № işarəsinin No. işarəsi ilə, “s.” (səhifə) hərfinin isə “pp.” (page) hərfi ilə əvəz edilməsi:

Aliguliyev R.M., İmamverdiyev Y.N., E-dövlət informasiya təhlükəsizliyi: Aktual tədqiqat istiqamətləri (E-government information security: Actual research directions), *İnformasiya jamiyyəti problemləri*, 2010, No.1, pp. 3-13.

Bəzən müəlliflərin adları müxtəlif mənbələrdə fərqli şəkildə yazıldığına görə axtarış zamanı problemlər ortaya çıxır. Vahid transliterasiya standartının olmaması səbəbindən axtarış nəticəsinə bir soyad bir neçə variantda verilir. Məsələn:

Əliquliyev – Aliquliyev – Aliquliev – Aliguliev – Aliguliyev

Ələkbərov – Alakbarov – Elekberov – Alekperov – Alakberov və s.

Ad və soyadların fərqli variantlarının yaranmasının digər səbəbi isə müasir dövrdə istifadə edilən latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına qədər müxtəlif illərdə fərqli əlifba sistemlərinin qəbul edilməsidir. Belə ki, 1929-cu ilədək ərəb əlifbasından, 1929-1933-cü illərdə latın əlifbasından istifadə edilmiş, 1933-1939-cu illərdə isə həmin əlifbadakı bəzi hərflər kiril hərfləri ilə əvəz edilmiş, 1958-1991-ci illərdə isə tam kiril əlifbasına keçilmiş, nəhayət 1991-ci ildən etibarən latın əlifbası rəsmi olaraq qəbul edilmiş və hazırda istifadə edilir [5]. Əlifbanın bir neçə dəfə dəyişdirilməsi səbəbindən ad və soyadların hər bir əlifba üçün transliterasiyası bir-birindən

fərqlənmişdir. Xüsusilə də keçmiş Sovetlər Birliyi dövründə ad və soyadların transliterasiya edilib, orijinal variantdan fərqli şəkildə təqdim olunması bu variantların sayının daha da artmasına gətirib çıxarmışdır.

Bu problem həm də həmin tədqiqatçının özünə olan istinad indeksinin düzgün hesablanmamasına, hətta aşağı enməsinə səbəb olur. Bu məqsədlə müəlliflər öz adlarını və soyadlarını bütün məqalələrdə, məcmuə və konfrans materiallarının hamısında eyni şəkildə transliterasiya etməlidirlər.

IV. MÜXTƏLİF JURNALLARIN TRANSLİTERASIYA TƏLƏBLƏRİ

Ədəbiyyat siyahısında qeyd olunan jurnalın transliterasiya olunmuş variantı həmin jurnalın beynəlxalq elmi bazalarda qeydiyyatdan keçdiyi transliterasiya variantına mütləq uyğun gəlməlidir. Məsələn, Rusiya Federasiyasının Kazan şəhərində yerləşən *İqtisadiyyat, idarəetmə və hüquq üzrə Özəl Təhsil Müəssisəsinin* təsis etdiyi *“İqtisadiyyat və hüququn aktual problemləri”* (Актуальные проблемы экономики и права) adlı elmi jurnalın adı *Ulrich's Periodicals Directory* bazasında ABŞ Dövlət departamentinin transliterasiya sistemi *Aktual'nye Problemy Ekonomiki i Prava* kimi transliterasiya edilmişdir [6].

Məqalə müəllifləri digər transliterasiya sistemindən istifadə etdiyi təqdirdə ona olan istinad nəzərə alınmır.

Böyük Britaniyanın *Leeds Universiteti* tərəfindən təsis edilmiş *“Digital Icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media”* onlayn jurnalı ədəbiyyat siyahısının tərtibatı zamanı adların yazılışında kiril qrafikası üçün yalnız *Konqress Kitabxanasının* transliterasiya sistemindən istifadə etməyi tələb edir [7]. Məsələn, *Rodziakhovskii - Подъяховский; Mol' - Моль; Iaponets - Японец* və s. Lakin, ingilis dilində artıq standart qəbul edilmiş bəzi adların transliterasiyaları istisnaq təşkil edir. Məsələn, *Dostoevsky, Yeltsyn* və s. Digər dillərdə olan mənbələrə istinad edilərkən istənilən transliterasiya sistemindən istifadə edilə bilər. Ədəbiyyat siyahısının tərtibatı zamanı qeyd edilən nəşrlər isə ilk növbədə orijinal dildə olduğu kimi, daha sonra onun latın qrafikasına transliterasiyası və nəhayət sonda ingilis dilində tərcüməsi verilməlidir. Məsələn, *Братья Карамазовы - Brat'ia Karamazovy - The Brothers Karamazovs* [8].

Slavyan və Şərqi Avropa Dilləri Müəllimlərinin Amerika Assosiasiyası adların transliterasiyası zamanı müəllif və digər xüsusi isimlərə istinad edərkən *Gogol, Dostoevsky, Solovyov, Tolstoy* və s. kimi standartlaşmış qərb orfoqrafiyasından istifadə etməyi tələb edir. Xüsusi isimlərin yazılışı zamanı müəlliflər “i”, “j” hərf birləşmələrindən və yumşaq işarə sayılan “ ’ ” işarəsindən istifadə etməməlidir. İstinadlarda adların düzgün göstərilməsi üçün axtarış sistemlərində həmin adların transliterasiya olunmuş versiyalarını əldə etmək

məqsəduyğundur. Məsələn, *Vasilii, Iurii, Mariia* əvəzinə *Vasily, Yury, Maria* yazılmalıdır [9].

Digər dillərin transliterasiyasına diqqət yetirək. Məsələn, APA üslubunda ingilis dilində məqalə yazarkən çin dilində olan mənbələrdə iki faktor nəzərə alınır:

1. Çin dili kimi qeyri-latın qrafikasında yazılmış mənbəyə istinad edərkən həmin mənbə ingilis əlifbasına transliterasiya edilməlidir. Bu, istinadların əlifba sırası ilə düzülməsinə imkan verir. Ümumiyyətlə, bu transliterasiya üçün *Pinyin* romanizasiyasından istifadə etmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı yumşaq səsi və ya tonu ifadə etmək üçün heç bir işarədən istifadə etmək tələb olunmur.

2. İkinci addım kimi həmin başlıqlar kvadrat mötərizədə ingilis dilinə tərcümə edilməlidir (məqalənin çap olunduğu jurnalın deyil, yalnız məqalənin başlığı tərcümə olunmalıdır). Məsələn: Tan, J. G. (2011). Zhongguo she gong yu zhi yuan zhe he zuo de mo shi [Partnership model between Chinese social workers and volunteers]. *Guangdong qing nian gan bu xue yu xue bao*. [10]

NƏTİCƏ

Hər bir jurnalın özündə və onun saytında adının düzgün yazılışı üzrə müəyyən tövsiyələr qeyd olunmalıdır. Transliterasiya qaydalarının təqdim olunması ad və soyadların müxtəlif variantlarda yayılması problemini aradan qaldırmağa və tədqiqatçının fəaliyyətinin düzgün qiymətləndirilməsinə imkan verəcəkdir. Bundan əlavə, ədəbiyyat siyahısının transliterasiya vasitəsilə qaydaya salınması və tərtib edilməsi redaksiya heyətinin işinə də yardım edə bilər.

ƏDƏBİYYAT

- [1] О.В. Кириллова. “О системе включения журналов в БД Scopus: основные требования и порядок представления,” http://health.elsevier.ru/electronic/scopus_ins_journals.
- [2] О.В. Кириллова. “Подготовка российских журналов для зарубежной аналитической базы данных Scopus: рекомендации и комментарии,” www.elsevier.com/locate/elsevier/scopus.
- [3] <https://american.edu/provost/grad/etd/upload/Bibliographies-and-References-Lists-PC.pdf>
- [4] <http://guides.lib.umich.edu/c.php>
- [5] <https://az.wikipedia.org/wiki/Az>
- [6] Федеральный рецензируемый журнал “Актуальные проблемы экономики и права”, apel.ieml.ru
- [7] Online publication “Digital Icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media,” www.digitalicons.org/ru/about
- [8] www.digitalicons.org/wp-content/uploads/2009/12/DI_style_2011.pdf
- [9] American Association of Teachers of Slavic and East European Languages, www.aatsee.org/publications
- [10] Hong Kong Baptist University Library <http://hkbu.libguides.com/c.php>